

НОВАЦ И КОВНИЦА КРАЉА РАДОСЛАВА*

Новац краља Радослава први је атрибуирао и објавио К. Stockert¹ 1914 године на основу проучавања два бронзана комада из своје збирке², касније R. Münsterberg³ публикује бронзани комад из збирке Нумизматичког кабинета у Бечу. Њихове атрибуције прихвата и потврђује М. Ласкарис⁴ и Б. Сариа⁵. Неколико година касније набављен је сребрни позлаћен комад за збирку Народног музеја који је објавио Ј. Петровић⁶ приписујући га краљу Радославу. Овакво тумачење прихватају и многи познати историчари овог периода Вл. Ђоровић⁷ и Гр. Чremoшник⁸. Једино је Д. Швоб, објављујући комад из Нумизматичке збирке у Загребу⁹ сматрао да је то новац тесалијског севастократора Стефана Гаврилопула Мелисена (1318—1333), а што је на основу најновијих тумачења и истраживања, а у вези с проучавањем новца краља Радослава потпуно неодрживо. Ова врста новца је данас потпуно прихваћена у

* Рад о новцу краља Радослава прочитан је 1975. године на Нумизматичком симпозијуму у Београду од 30. I — 1. II 1975. г., поводом изложбе Ковање и ковнице античког и средњовековног новца, публикован у Материјалима симпозијума штампаним под истим насловом на француском језику (*Frappé et ateliers monétaires dans l'Antiquité et Moyen Age*, Београд 1976). Како материјали обухватају радове свих учесника Симпозијума, ово је издање, веома тражено, за неколико година и распродато. Допуњен новим историјским резултатима, као и налазима археолошких ископавања на локалитету Градина—Рас, после 1976. године, прихватила је редакција Нумизматичара да у овом броју објави овај рад на српскохрватском језику.

¹ Stockert, Karl, *Zwei unedierte Bronzemünzen von Serbien*. Numismatische Zeitschrift, N. F. VII. Wien 1915, 195—196.

² Данас се у археолошком музеју у Сплиту налази само један комад ове врсте, из збирке Stockert.

³ Rudolf Münsterberg, *Neuerwerbungen der Sammlung antiker Münze 1924—1926*. Numismatische Zeitschrift, N. F. 18, 1925, 35.

⁴ Михаило Ласкарис, *Византијске прицезе у средњовековној Србији*. Прилог историји византиско-српских односа од краја XII до средине XV века. Београд 1926, 44—45.

⁵ B. Saria, *Numismatischer Bericht aus Jugoslawien*. Numismatische Zeitschrift N. F. 20, 1927, 16—17.

⁶ Јозо Петровић, *Најстарији српски новци*, Уметнички преглед бр. 1. 16 (1937).

⁷ Вл. Ђоровић, *Радослав*, Народна Енциклопедија III — Ст. Станојевића, 1928, 650.

⁸ Гр. Чremoшник, *Развој српског новчарства до краља Милутина*, Београд 1933.

⁹ D. Svob, *Novac tesalskog sevastokratora Stefana Gavrilopula Melisina pripisivan do sada srpskom kralju Stefanu Radoslavu*. Numismatika, Vjesnik numizmatičkog društva u Zagrebu, godište 1933, 25—28.

науци као новац краља Стефана Радослава, евидентиран је и улази у састав ковања византијског чанкастог новца.¹⁰ Нове појединачно набављене комаде, а за поједине збирке, после 1945 године објављује Р. Марић¹¹, Љ. Недељковић¹² и С. Димитријевић¹³ и својим аргументима потврђују раније заступљено мишљење да новац припада ковању краља Радослава. Најзад најновија археолошка ископавања на Расу вршена током последњих неколико година¹⁴, непобитно потврђују да се ради о новцу краља Радослава и о ковници која је била на територији његове државе.

Краљ Стефан Радослав дошао је на власт после смрти свога оца Стефана Првовенчаног 1228 године, као његов прворођени син. У Жичкој повељи (1220 г.) споменут је Радослав као очев наследник што показује да је још за владе Стефана Првовенчаног добио положај савладара¹⁵. Краљ Стефан Радослав је као син грчке принцезе Евдокије, кћери византијског цара Алексија III Комњена, из првог брака Стефана Првовенчаног, васпитаван у духу Византије, био под јаким грчким утицајем те се и на повељама потписивао на грчком језику¹⁶. За време своје кратке владавине ослања се на Епирско-солунско царство, у коме се упркос јаким утицајима Латинског царства, још једино одржава јак грчки утицај, а којим управља његов таст Теодор I Анђел, Комнен Дука. Тачна година склапања брака краља Стефана Радослава са ћерком Теодора I Анђела, историјски извори не одређују јасно. Раније се сматрало да се краљ Стефан Радослав оженио непосредно после заузећа Солуна 1222—1224 године, када се оснива и Епирско-солунско царство¹⁷. Новија истраживања, међутим, показују да је венчање обављено рани-

¹⁰ Michael F. Hendy, *Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081—1261*. Dumbarton Oaks 1969, 297.

¹¹ Растислав Марић, *Из нумизматичке збирке*. Зборник Народног музеја III, 24.

¹² Љ. Недељковић, *О првом српском новцу — прилог за историју српског народа*. Музеј примењене уметности — Зборник 13, Београд 1969, 31—39.

¹³ С. Димитријевић, *Нова серија нових врста српског средњовековног новца*. Старинар, књ. XIX, Н. С. 203—206.

¹⁴ Захваљујем колегама из Нумизматичких збирки Музеја Загреб и Сплита на предусретљивости и позајмици материјала, који су нам уступили на обраду, те омогућили да овде прикажемо преглед свих до сада познатих примерака ове врсте новца. Захваљујем колеги Марку Поповићу, који ми је уступио на обраду новац краља Стефана Радослава, нађен на локалитету Градина—Рас. Радови археолошких ископавања објављени су:

Душан Прибаковић — Марко Поповић, *Археолошка истраживања средњовековног града Раса — резултати радова 1971—1972*. Весник Војног музеја, Београд, бр. 18, 27—55.

D. Pribaković — M. Popović, *Ras—Gradina — srednjovekovno utvrđenje*. *Arheološki pregled* 16, 1974.

M. Popović, *Ras — srednjovekovni grad a Gradina — srednjovekovno utvrđenje*. *Arheološki pregled*, 19. Београд, 1977, 103.

М. Поповић, *Налази новца краља Стефана Радослава из утврђења Градина у Расу*. Новопазарски зборник I, Нови Пазар 1977, 37—55.

M. Popović, *Srednjovekovni Ras, Gradina — utvrđenje*. *Arheološki pregled*, Београд, 1980, 172—173.

¹⁵ Божидар Ферјанчић, *Одбрана Немањиног наслеђа — Србија постаје краљевина*, Историја српског народа, Прва књига. Београд 1981, 307.

¹⁶ F. Miklosich, *Monumenta Serbica Spectantia Historiam Serbiae Bosnae Augusti*, Vienna 1858, 20.

¹⁷ М. Ласкарис, *op. cit.* 41.

је, негде између 1219—1220 године¹⁸. Из овог периода његове женидбе, остао нам је и заручни прстен краља Стефана Радослава са грчким натписом у коме себе назива издаником рода Дука¹⁹. Најзад да поменемо и то да је по Доментијану, краљ Стефан Радослав венчани краљ (δτέρανος)²⁰. Свакако да је краљ Стефан Радослав и као зет Теодора I Анђела, Комнена Дуке, а и као унук цара Алексија III, Комнена могао да узме и име Дука, сматрајући себе издаником овог рода, па и наследником круне, те се у свему угледа на њих, па и у погледу ковања новца. Несумњиво је да је и врста новца са представом Владар — св. Константин (без ореола) и проистекла као резултат оваквог схватања. Представа владара са св. Константином се по први пут, у византијској нумизматици, појављује на новцу Алексија III Комнена²¹. На бронзаним комадима овог владара св. Константин је приказан са нимбом око главе, док је на златним комадима приказан без нимба. Извор инспирације, за комаде новца краља Стефана Радослава, су несумњиво комади ковани у солунској ковници, те према томе иако не можемо да одредимо тачан датум почетка ковања новца овог владара, можемо анализирајући поједине комаде и упоређујући их са комадима његових претходника и савременика, да одредимо време када је краљ Стефан Радослав могао да почне и евентуално заврши са ковањем својих емисија.

Данас располажемо са већим бројем комада ове врсте ковања српског средњовековног новца и можемо да издвојимо неколико врста и калуца и одредимо локацију ковнице. Од првог објављеног примерка па све до комада нађених приликом археолошких ископавања обављених на Расу у периоду од 1971—1984. г. располагали смо укупно са девет комада новца. Неколико комада се налази у збиркама музеја у земљи и иностранству, а неколико у приватним збиркама. Распоређени према врстама дају овакав преглед:

1. врста са представом Владар-Христос Пантократор	(Av.)	
Св. Арханђео Михаило	(Rv.)	ком. 3.—
2. врста са представом Владар-Богородица	(Av.)	
Христос Емануел	(Rv.)	„ 2.—
3. врста са представом Владар-св. Константин	(Av.)	
Исус Христос седи на престолу		
без наслова	(Rv.)	„ 4.—

¹⁸ С. К. Кисас, О времену склапања брака Стефана Радослава са Аном Комнином. Зборник радова Византолошког института XVIII, Београд 1978, 131—139.

¹⁹ К. Krumbacher, *Ein serbisch-byzantischer Verlobungsring, Sitzungsberichte der Philos. — philol. ind. d. hist. Klasse d. d. Bayer. Akad. d. Wiss.*, 1906 (München 1907), 421—452, mit 1 Taf.;

М. Ласкарис, оп. cit. 43; Ф. Баришић, *Веридбени прстен Краљевића Стефана Дуке (Радослава Немањића)*, Зборник радова Византолошког института XVIII, Београд 1978, 257—28.

²⁰ Доментијан, *Животи Светога Саве и Светога Симеона*, превео Л. Мирковић, са предговором Вл. Ђоровића. Старе српске биографије св. IV, Београд 1938, 149; М. Љубинковић-Ђоровић, *Одраз култа св. Стефана у српској средњовековној уметности*, Старинар Н. С. књ. XII, 1961, 48.

²¹ W. Wroth, *Imperial Byzantine Coinage in the British Museum*, vol. II, 1908. Chicago 1966, 601, No. 10.

Комади нађени на локалитету Градина у Расу током археолошких ископавања која трају од 1972. године су бронзани. Неки од њих се издвајају по својој ванредној очуваности, што сведочи да нису били у оптицају. Неки се, међутим, по кову разликују. На извесним комадима (тип Ic бр. 1—18) недостаје цела представа владара, док је овој истој врсти отисак на реверсу потпуно изостављен (или можда на неким веома слабо отиснут?). У сваком случају то је предмет даљег проучавања ових комада. Што се тиче бројности, она је повећана ископавањем локалитета Рас током година после 1976,²² те стање сада изгледа овако:

I	врста	Владар-Христос Пантократор	(av.)	ком.
		Арханђео Михаило	(rv.)	„ 22.—
II	„	Владар-Богородица	(av.)	
		Христос-Емануел	(rv.)	„ 7.—
III	„	Владар-св. Константин	(av.)	
		Исус Христос седи на престолу	(rv.)	„ 10.—
			<hr/>	
			укупно:	39.—

На свим представама краљ је представљен у царском орнату. На глави носи круну ($\delta\tau\epsilon\rho\alpha\nu\omicron\delta$)²³ са препендулијама које су на представама појединих емисија различите. Негде се рачвају у три дела и завршавају бисерима а негде перлама (бисер) распоређеним у виду крста (сл. 1). Лорос је исто тако на појединим примерцима различит. Целом својом дужином на неким комадима је украшен бисерима који су унутар ромбова, а на неким комадима су бисери распоређени у квадратима. На појасу је лорос различит, негде је састављен тј. издељен на 6 квадрата и у сваком по један бисер (или драги камен), или подељен на пет делова, тако да је у сваком углу опет украшен бисером (или драгим каменом) и најзад на неким комадима украшен је у средини шесторепом звездом и са четири камена распоређеним у четири угла. (сл. 2).

Сви комади су веома добро очувани. Прецизан рад резача калуца, посебно на комадима са представом Владар-Христос Пантократор, говори о високом квалитету израде. Од свих комада једино одступају по својој очуваности врсте са представом Владар-св. Константин (из збирке Археолошког музеја у Сплиту и комад из збирке Ph. Grierson-a, као и комад из Археолошког музеја у Загребу). Доста су излизани, док је комад из збирке Археолошког музеја у Загребу осим слабе очуваности и исправљен (тако да је сасвим раван) а вероватно је био чанкастог облика. Изгледа да је и прекован. Међутим, представа је доста добро очувана, као и почетак натписа са лигатуром CT . На основу сличности калуца и поређења са комадима солунских ковница могли бисмо да предпоставимо да је краља Стефан Радослав и могао да кује свој новац у солунској ковници. Међутим, са налазом комада на ископавањима на

²² Колега М. Поповић ми је усмено саопштио да је током каснијих арх. ископавања на Градини нађено 4 ком. II врсте и 4 ком. III врсте, тако да се бројно стање новца изменило. Плочица припремљених данас има укупно 18 ком.

²³ Philip Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, volume three, Part I, 1973, 127.

локалитету Рас, ситуација је нешто другачија. Наиме, према урађеној квалитативној рентгенској спектрографској анализи метала неколико комада новца, показало се да комади са основом сребра садрже примесе злата, олова и бакра²⁴ (сл. 3). Комад са основом бакра садржи примесе калај-сребро-олово, док комади са основом бакра нађени на Расу садрже примесе калај-сребро-олово-цинк. Поређењем овако добивених анализа са налазима бакра рудника Брсково, који се налази у непосредној близини Раса, локалитета на коме је новац нађен долазимо до следећих сазнања. Наиме према најновијим истраживањима минерал цинка сфалерит налази се у таквој комбинацији са минералима бакра (халкопирит, борнит тетраедрит) да га је и савременим методама у технологији прераде добијања бакра веома тешко издвојити а што није случај са неким другим рудницима (нпр. Бор, Мајданпек) ове руде.²⁵

Коришћење рудника на територији средњовековне Србије није престајало још од времена Римљана,²⁶ те је сасвим могуће да је и у руднику Брсково вађена руда и у првој половини XIII в. Доласком немачких рудара Саса, у другој половини XIII века, рударство у Србији је развијено, само сада њиховим доласком добија већи полет у експлоатацији руде, што је условљено и економским развојем и јачањем средњовековне Србије. Постојање ковнице новца краља Радослава осим ове чињенице да је коришћена руда оближњих рудника, може се објаснити и извесним елементима у натпису титуле и имена краља. Прво у самој титули владара употреба латинског термина REX, на новцу RIX, затим на појединим врстама комада, карактеристичних натписа за врсту I (владар-Христос Пантократор) у натпису врсте Ia, за разлику од натписа на врсти Ib. У натпису на левој страни недостаје слово S, у речи доукас, а на десној страни у речи Пантократор у трећем реду одоздо недостаје слово а. Осим тога на бронзаним комадима кованим у Расу име владара почиње лигатуром Г, док на сребрним комадима тога нема. Затим на комаду бр. 1, врста II, бронза, представе Владар-Богородица, врста II, у натпису имена владара Стефанос слово N је написано обрнуто И. Овакве појаве у написима, указују на то да ови комади могу да буду производ локалних мајстора. Услед недовољног познавања грчког писма, можда под утицајем ћирилског, правила су резачи овакве грешке. Постојању ковнице новца на локалитету Градина у Расу, неоспорно иду у прилог и плочице припремљене за ковање новца, а нађене заједно с новцем, (кат. 1—6).

Време ковања новца краља Стефана Радослава би се могло одредити приближно и то бар под предпоставком и да су неки комади ковани у солунској ковници, јер израда калуца одговара типовима калуца новца солунских краљева²⁷. Владар Солунског Царства Теодор Анђел Комнен Дука, почео је са ковањем новца, тек после свог проглашења за цара, а што би према новијим истраживањима историчара било 1228.

²⁴ Квалитативно-рентгенско-спектрографска анализа коју су урадили дипл. хем. Радмила Илинчић и дипл. хем. Павле Поповић, рађена је у Институту за технологију нуклеарних и других минералних сировина у Београду.

²⁵ S. Janković, *Metalogenetske epohe i rudonosna područja Jugoslavije*, Poglavlje XII. Brskovo, Beograd 1967, 9—10.

²⁶ К. Жиречек — Ј. Радонић, *Историја Срба*, I том, 286.

²⁷ M. Hendy, *op. cit.* 267.

године²⁸. Због очигледних сличности са новцем Теодора Анђела Комнена Дуке, неки аутори сматрају да је време ковања краља Стефана Радослава између 1228—1230. године. Неоспорно је да је и краљ Стефан Радослав, кога је св. Сава крунисао у манастиру Жичи за краља, после смрти Стефана Првовенчаног 1228. г., почео са ковањем свог новца. Право ковања новца је вероватно и стицано проглашењем за владара државе, те се датум почетка ковања свакако може сматрати 1228. година. Међутим, док се ковање новца Теодора Анђела завршава 1230. године његовом пропашћу битком код Клокотнице, краљ Стефан Радослав продужава са ковањем свог новца. Врло је вероватно да је у овом тренутку и пренео тј. почео са ковањем новца на својој територији. Поменуте плочице пронађене на локалитету Градина на Расу, спремне за ковање најбољи су доказ за рад ковнице на овој територији. Наставак ковања новца краља Радослава, после битке код Клокотнице, потврђује и новац који у себи носи елементе ковања новца Манојла Комнена²⁹, сина и наследника Теодора Анђела Комнена Дуке. У сваком случају то није био неки дужи временски период јер је већ 1233. године, краљ Радослав, услед побуне која је избила у земљи, морао да остави престо и да се склони у Дубровник.³⁰

РЕЗУЛТАТИ КВАЛИТАТИВНЕ РЕНТГЕНСКО-СПЕКТРОГРАФСKE АНАЛИЗЕ

Врста узорка	Резултати	
	основа	примесе
1. Врста Ib, бр. 1 (из збирке Недељковић)	Ag	Cu
2. Врста II, бр. 1. (из збирке Недељковић)	Cu	Sn-Ag-Pb
3. Врста III, бр. 3 (из збирке Арх. музеја — Загреб)	Cu	Sn-Ag-Pb
4. Врста III, бр. 1 (из збирке Арх. музеја — Сплит)	Cu	Sn-Ag-Pb
5. Врста Ic, бр. 2 (Археол. ископавања — Рас)	Cu	Sn-Ag-Pb-Zn
6. Врста Ia, бр. 1 (из збирке Нар. музеја — Бгд.)	Ag	Au-Pb-Cu
7. Врста Ib, бр. 2 (из збирке Нар. музеја — Бгд.)	Ag	Au-Pb-Cu

²⁸ L. Stiernon, *Les origines du Despotat d'Épire. La Date du couronnement de Théodore Doukas. Actas du XII Congrès International d'Études Byzantines*, 2 (Belgrade), 1964, 197—202.

²⁹ M. Henty, *op. cit.* 274—279.

³⁰ Историја српског народа, *op. cit.* 310.

Редни број	Тежина	Промер метал оса	АВЕРС	РЕВЕРС
------------	--------	------------------	-------	--------

Владар у царском оделу, с круном са препендулијама на глави, стоји. У десној руци држи шар с крстом. Лева рука му је на грудима. Лево до њега стоји Исус Христос, који га крунише До Христа иницијали IC—XC.

Попрсје Арханђела Михаила са ореолом око главе. У десној руци држи мач. У левој корице. Поред главе иницијали MH-AP.

Натпис у пољу:

× ×
MH — AP

1. 2,54 29 mm
Ag

С	
TE	ОП
ΦA	AN
NOC	TO
PIZ	KP
OA	AT
γK	OP
AC	

2. 1,81 22 mm
Ag

С	
TE	ОП
ΦA	AN
NOC	TO
PIZ	KP
OA	AT
γK	OP
AC	

3. 2,05 27,5 mm
Ag

С	
TE	
(Φ)A	
NOC	
PIZ	
OA	
γK	
AC	

1. Из збирке Народног музеја у Београду. Ј. Петровић, *op. cit.*, 16; Р. Марић, *Студије*, 64—65.
2. Из збирке Народног музеја у Београду. Р. Марић, *ЗНМ III*, 24.
3. Из збирке Голусадрственог Ермитажа у Лењинграду, бр. 150. Фрагментарно очуван. Снимак урађен по отиску од гипса, који смо добили од Ермитажа, на чему и овом приликом захваљујемо.

ВРСТА Ib

Редни број	Тежина	Промер метал оса	А В Е Р С	Р Е В Е Р С
------------	--------	------------------	-----------	-------------

Иста представа, само разлика у натпису:

Иста представа

1. 2,95 32 mm
Ag

С	О(П)
ТЄ	ΔN
(Ф)А	ТО
(N)OC	КР
(P)I	—
(O) Δ	Р
(Y)K	
(A)	

× ×
R — M

ВРСТА Ic

Владар у царском оделу, с круном са препендулијама на глави, стоји. Десном руком држи шар с крстом док леву држи на грудима. До њега Исус Христос који га крунише. До Христа иницијали IC—XC.

Без представе (?)

Натпис лево и десно:

1. 3,41 30 mm
Cu

ϯ(Є)	ОП
(ФА)	AI(N)
NO	(TO)
P13	K(P)
OΔ	T(O)
YK	P
A	

2. 4,02 31 mm
Cu

(ϯ)Є	ОП
(ФА)	AI(N)
NO	TO
P13	KP
OΔ	TO
YK	P
A	

1. Из приватне збирке Љ. Недељковића. Љ. Недељковић, *op. cit.* 31—39.

ВРСТА Ic

Редни број	Тежина	Промер метала оса	А В Е Р С	Р Е В Е Р С
3.	4,25	32 mm Cu	(Г)Є (Ф)РА (N)O (P)IЗ (O)Δ (γK) (A)	ОП AN ТО КР ТО Р
4.	3,72	31 mm Cu	(представа владара делимично отиснута)	\overline{XC} ОП AN КР T(O) (P)
5.	3,61	27 mm Cu	(представа владара делимично отиснута)	\overline{XC} ОГ(Π) (AN) T(O) K(P) (TO) (P)
6.	3,65	32,5 mm Cu	(представа владара делимично очувана)	$\overline{(I)C}$ — \overline{XC} ОП AN ТО КР ТО Р

ВРСТА Ic

број Редни	Тежина	Промер метал оса	А В Е Р С	Р Е В Е Р С
7.	1,07	27 mm Cu	фрагментарно очуван комад.	\overline{XC} ОП N(O) (PI)3 ТО КР (ТО) (P)
8.	1,44	29 mm Cu	фрагментарно очуван	\overline{XC} ОП
9.	1,55	25 mm Cu	слабо очуван	
10.	1,82	29 mm Cu	оштећен комад	
11.	1,11	Cu	очувано само у фрагментима	TE ФА NO PI 3 OΔ (γ K) T(O) (A) P
12.	1,59	Cu	фрагментарно очуван	
13.	2,162	30 mm Cu		
14.	3,41	30 mm Cu		

PI 3

11. Комад је сачуван у фрагментима те је немогуће измерити пречник.
 12. Комад је сачуван у фрагментима те је немогуће измерити пречник.

ВРСТА Ic

број Редни	Тежина	Промер метал оса	А В Е Р С	Р Е В Е Р С
15.	3,79	30 mm Cu	(O)Δ (γK) (A)	O(Π) A(N) TO KP TO P
16.	2,97	31 mm Cu	нејасни трагови натписа	
17.	1,72	Cu		
18.	1,56	Cu		

ВРСТА II

Владар стоји са круном на глави. У левој руци држи шар с крстом, десну на грудима. До њега Богородица која га крунише. На мафориону Богородице, раменима и грудима крст састављен од четири тачака. Лево и десно до главе Богородице MP-ΘV. натпис поред владара:

Допојасна представа Христа Емануела са нимбом са уписаним крстом. Десном руком благосиља, левом држи свитак. Поред главе IC-XC. Натпис лево и десно до Христа.

1.	1,13	28,5 mm Cu	ΤΕΦΑΙΟΣ ΡΙΖ —
2.	2,91	26 mm Cu	ΤΕΦΑΝΟΣ ΡΙΞ ΟΔ —
3.	3,26	30 mm Cu	(ΤΕΦΑΝΟΣ) ΡΙΞ ΟΔ —

Комади под редним бр. 13—18 нису могли да буду очишћени јер су веома слабо очувани.

1. Из збирке Љ. Недељковић. Љ. Недељковић, ор. cit. 31—39.
2. Из збирке Государственног Эрмитажа у Лењинграду бр. 151. Снимак урађен по гипсаном отиску, добијеном из Эрмитажа; С. Димтријевић, ор. cit. 203—206.
3. Комад је нађен приликом ископавања археолошких у Расу. После 1976. г. нађено је још 4 ком. ове врсте, а што ми је усмено саопштио М. Поповић.

ВРСТА III

Редни број	Тежина	Промер метал оса	А В Е Р С	Р Е В Е Р С
			<p>Владар стоји. На глави круна са препендулијама. Десна рука на грудима. Лево до њега св. Константин. Међу собом држе двоструки крст св. Константин у левој руци држи жезло с крстом</p> <p>Исус Христос седи на престолу, без наслона. Десном руком благосиља. Код главе IC-XC.</p>	
1.	4,68	29 mm Cu	<p>ϠΕΦΑΝΟΣ ΡΙΞ (ΟΔ) — ΚΟΝ (C) ΤΑΝΤ</p>	
2.	4,07	27,5 mm Cu	<p>ϠΕΦΑΝΟΣ ΡΙΞ ΟΔ Ⓢ ΚΟΝΤΑΝΤΙΝC</p>	
3.	1,31	21 mm Cu	<p>Ϡ (εΦΑΝΟΣ ΡΙΞ) —) ΚΟΝCΤ (Α) ΝΤΗΝ (?)</p>	
4.	2,67	28,5 mm Cu	<p>(ϠΕΦΑΝΟΣ) ΡΙΞ — Ⓢ (ΚΟΝC) ΤΑΝΤΙΝ</p>	
5.	1,80	29 mm Cu	<p>ϠΕΦΑ (ΝΟCΡ) ΙΞ —</p>	
6.	2,52	3,0 mm Cu	<p>(Ϡ) ΕΦΑΠΟΡΙ ΟΔ — (ΚΟΝCΤ) ΑΝΤΙΝC</p>	

1. Из збирке Археолошког музеја у Сплиту (збирка Stockert). K. Stockert, op. cit. 195.
2. Из збирке Kunst historisches Museum-a-Беч; R. Münsterberg, op. cit. 35.
3. Из збирке Археолошког музеја — Загреб. Инв. бр. 1061. Д. Швоб, op. cit. Бр. 4 и 5 нађени су на Расу током ископавања 1974—75. После 1976. године нађено је још 4 ком. ове врсте, према саопштењу М. Поповића.
- Бр. 6 из колекције Ph. Grierson; M. Hendy, Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081—1261. D. O.-Center for Byzantine Studies, 1961. p. 297—8. T. 47, 1.

ПЛОЧИЦЕ ЗА КОВАЊЕ

Редни број	Тежина	Промер метал оса	АВЕРС	РЕВЕРС
1.	3,45	29,5 mm Cu		
2.	4,21	31 mm Cu		
3.	6,31	32 mm Cu-Ar		
4.	3,85	29 mm Cu		
5.	3,50	30 mm Cu		
6.	4,60	30 mm		

Fig. 1

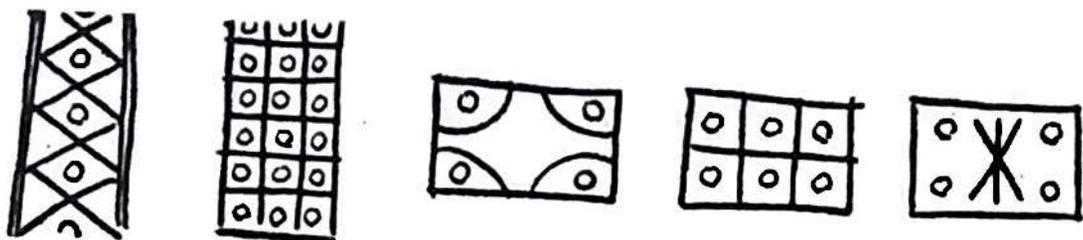

Fig. 2

Све плочице су нађене на локалитету Градина Рас. током ископавања 1972—1975. После 1976. године нађено је још 12 комада ,тако да сада укупно има 18 ком., према усменом саопштењу М. Поповића.

Брѣта Ia

Av

1

Rv

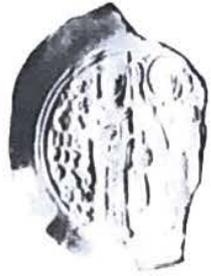

Av

2

Rv

Av

3

Rv

Брѣта Ib

Av

1

Rv

Брѣта Ic

Av

1

Rv

Av

2

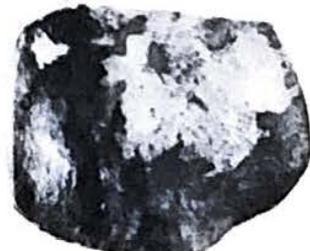

Rv

Av

3

Rv

Av

4

Rv

Брца Іс

Av

5

Rv

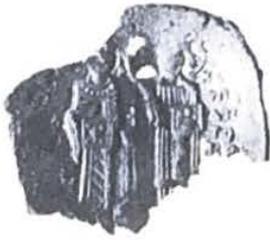

Av

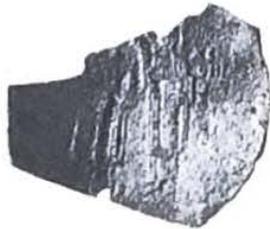
6

Rv

7 Av

8 Av

9 Av

10 Av

11 Av

12 Av

13 Av

14 Av

15 Av

16 Av

17 Av

18 Av

Врста II

Av

1

Rv

Av

2

Rv

Av

3

Rv

Врста III

Av

1

Rv

Av

3

Rv

Av

2

Rv

Врста III

Av

4

Rv

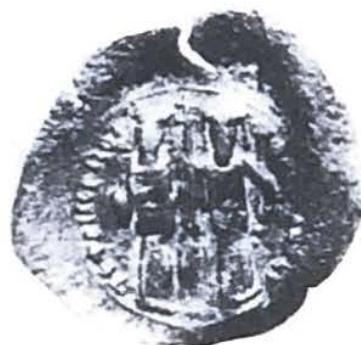

Av

5

Rv

Av

6

Rv

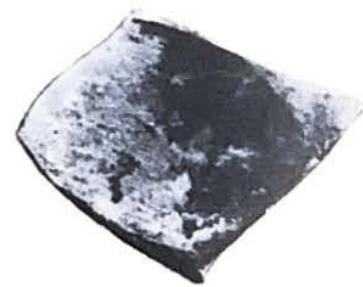
ПЛОЧИЦЕ

1

2

3

4

5

6